УДК. 347.22

Сліпченко С.О.,
доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
і цивільного процесу НУВС

Деякі питання характеристики особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи

На новому етапі розвитку суспільства об'єктом ринкових відносин стає принципово новий – нематеріальний об'єкт – особисте нематеріальне благо. Такий стан справ потребує нового переосмислення вже існуючих правових категорій, концепцій, підходів.

Особисті майнові правовідносини мають низку характерних для них ознак. Серед інших, виділяють і таку ознаку особистих немайнових прав, як їх немайновий (неекономічний) характер. Причому, вказана ознака виділяється як на легальному, так і на доктринальному [1, с. 8; 2, с. 13-14; 3, с. 191; 4, с. 298, 300; 5, с. 726; 6, с. 143; 7, с. 200] рівнях.

Зазначимо, що питання характеристики особистих немайнових прав привертали увагу цивілістів різних часів. Так, вченими, що досліджували особисті немайнові права, у період до 1917 року, заперечувалась можливість грошової оцінки особистих нематеріальних благ [8, с. 10; 9, с. 32; 10, с. 123], а також грошової компенсації за моральну шкоду [11, с. 213].

Подібна позиція була зайнята і дослідниками радянського [12; 13; 14; 15; 1] та пострадянського [16; 17, с. 18; 18, с. 153-157; 19; 20] періодів.

Сьогодні в традиційне розуміння нематеріального характеру немайнових прав вносяться корективи. Це спричинено товаризацією деяких особистих немайнових відносин, тобто, входженням особистих нематеріальних благ в економічний товарний обіг, що не може не враховувати законодавець і не можуть залишати поза увагою сучасні науковці. Зокрема, це стосується особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, про які надалі і піде мова.

Складність ситуації полягає в тому, що, з одного боку, особисті немайнові права, в т.ч. і ті, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, визнані законодавством як такі, що не мають економічного

змісту (ч. 2 ст. 269 ЦК України) і це положення підтримується більшістю фахівців з цивілістики. З іншого боку, конкретний правовий матеріал та відбиті в ньому реалії життя свідчать, що особисті немайнові права можуть набувати економічного змісту (майнового характеру). Наявність вказаної проблеми наводить на думку про необхідність повернутися до питання нематеріального характеру (змісту) особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи і розглянути його ще раз в світлі нових реалій, що мають місце сьогодні в Україні.

Як вказується у юридичній літературі, нематеріальний (немайновий) характер особистих прав проявляється в тому, що вони позбавлені економічного змісту [21, с. 8; 22, с. 34]. Відповідно до такої позиції, її прибічники стверджують, що особисті немайнові права не можуть бути товаром та не можуть бути оцінені точно (наприклад, у грошах), для них характерна безоплатність, їх здійснення не супроводжується майновим наданням (еквівалентом) з боку інших осіб [2, с. 13-14; 17, с. 18; 19, с. 8; 20, с. 29].

Таке твердження є досить дискусійним, адже його спростування можна зустріти вже на рівні закону. Так, наприклад, відповідно до договору комерційної концесії правоволоділець користувачеві, за плату, може бути передано право на використання ділової репутації (ст. 1115, ч. 1 ст. 1116 ЦК України). Тобто, ділова репутація, яка відповідно до вказаного договору, може бути використана за плату, звичайно повинна бути оцінена в грошах. Як бачимо, можливість, а то й необхідність оцінки визнається на рівні закону. Ділова репутація може бути вкладом за договором простого товариства і оцінюється в грошах, як і будь-який інший вклад (ст. 1133 ЦК України). Має свою ціну і зображення фізичної особи, а стаття 308 ЦК України прямо передбачає можливість фізичної особи позувати за плату.

Подібні положення мають місце не тільки у вітчизняному законодавстві, а й у законодавстві інших країн. Наприклад, ст. ст. 1027, 1030, 1042 ЦК Російської Федерації, ст. 145 ЦК Казахстану, ст. 19 ЦК Киргизької Республіки, ст. 15 ЦК Туркменістану і т.д. Наведені приклади свідчать, що товаризація особистих немайнових прав відбувається в усьому світі, вони набувають економічного (майнового) змісту, а нематеріальні блага підлягають грошовій оцінці. В підтвердження виказаної думки та для наглядності, наведемо деякі факти.

Відома тенісистка Анна Курнікова є обличчям фірми “Adidas”, за що щорічно отримує 3,3 мільйони євро. Далі. За право на використання її зображення в рекламі годинників Rolex вона отримує 1,6 мільйони євро на рік. За рекламу нижньої білизни молода москвичка отримала 2,5 мільйони євро. Приносить чималий доход і щорічна публікація календарів з її зображенням [23].

Наведемо й інші яскраві приклади. Відома супермодель Клаудія Шиффер, завдяки своїм зображенням, які, за останні 15 років, були розміщені більше ніж у 550 журналах всіх країн, заробила, за оцінками Forbes, біля 55 млн. доларів [24]. Російський актор Сергій Щепачев, за використання його зображення на рекламних плакатах пива “Арсенальне”, отримав 10 тисяч рублів [25]. Заробляв на праві використання зображень футболістів “Мілану” і віце-президент італійського футбольного клубу “Мілан” Адріано Галіані [26]. І цей перелік можна продовжувати. Сьогодні навіть існує ціла фотомодельна індустрія, в якій зображення фотомоделі – є товаром. Чималі гроші заробляє й відомий футболіст Пелє, за використання його імені у торговій марці кави.

Далі. Технічний прогрес призвів до різкого зростання суспільної значимості інформації, активному просуванню її в економічний товарний обіг. Створився цілий специфічний інформаційний ринок. Саме суспільство стало називатися “інформаційним” [27, с. 303]. Не дивлячись на те, що інформація є нематеріальним благом (Глава 15 ЦК України), а право на неї – особисте немайнове право (ст. 302 ЦК України), не можна не погодитись із твердженням, що інформація стає специфічним товаром, має свою вартість, а її ціна може змінюватися залежно від споживача та її значимості для нього [28, с. 11].

Таким чином, як на законодавчому рівні, так і в реальному житті особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи визнані як такі, що можуть мати економічний зміст (майновий характер), а особисті нематеріальні блага можуть і підлягають грошовій оцінці.

При такому положенні цікаво розглянути питання щодо визначення ціни особистих нематеріальних благ. Зазначимо, що поняття ціни, її складові відносяться до економіки та політекономії. Базуючись на законах товарного господарства політекономи та економісти радянського періоду виводили поняття ціни, виходячи із законів вартості. На такому теоретичному підґрунті ціна визна-

чається як грошовий вираз вартості товару, показник її величини [29, с. 368]. Вартість, у свою чергу, являє собою "… овеществленный в товаре общественный труд" [30, с. 6; 29, с. 312]. Величина вартості визначалась кількістю праці, суспільно необхідної для виробництва товару.

Ціна, виведена через вартість, носить витратний характер, тобто, визначити скільки коштує, значить визначити, якими є витрати або яка собівартість. Звичайно, що в такому (майново-вартісному) розумінні особисті нематеріальні блага не можуть мати ціни, оскільки не мають вартості.

В протилежність представникам теорії вартості представники теорії цінності вважають, що ринкові відносини визначають ціну, виходячи не з вартості, а з попиту та пропозиції, з того, наскільки товар корисний для споживача. І саме така ціна є тим важелем, що просуватиме товар на ринку, незалежно від того, скільки на нього витрачено. Ціна, при такому підході, – це грошовий вираз того, наскільки певне благо корисне для споживача, наскільки "попит" зацікавлений в ньому, а "пропозиція" – готова його надати. Її розмір базується на взаємооцінці учасниками відносин певних благ.

Наукове обґрунтування ідеї такого визначення ціни в ринкових умовах було висловлене дослідниками політекономії [31, с. 201; 32, с. 58] та сприйняте окремими сучасними фахівцями з цивілістики [33, с. 13], що заслуговує схвалення. Саме таке її визначення та спосіб встановлення, дає можливість зрозуміти та обґрунтувати: яким чином у реальному житті складаються особисті немайнові правовідносини, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, де нематеріальне благо виступає товаром; їх економічний (майновий) зміст; спосіб визначення ціни особистого нематеріального блага.

Взаємооцінний характер ціни випливає й із взаємооцінного характеру цивільних відносин [34, с. 16-17], що дозволяє сторонам не тільки дати оцінку індивідуальним якостям фізичної чи юридичної особи, але й визначити ціну особистого нематеріального об'єкта як самостійного блага. Наведене дає можливість погодитись із думкою, виказаною у правовій літературі, що нематеріальний характер особистих немайнових прав ще не свідчить про те, що вони взагалі не мають цінності [35, с. 13] та ставить під сумнів твердження, що єдина функціональна властивість особистих нематеріальних благ – це їх нетоварність [16, с. 12]. Як свідчать реалії

нашого сьогодення, особисті нематеріальні блага можуть виступати товаром, хоча й специфічним, і можуть мати певну ціну.

Більше того, відносини, які склались сьогодні на ринку деяких особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, дають можливість визначати ціну, навіть, якщо сторони, вступаючи в певні правовідносини, її не визначили заздалегідь або визначили нечітко. Наприклад, фізична особа позувала фотографу для подальшого розміщення фотографії у журналі. У разі виникнення спору, керуючись частиною 4 ст. 632 ЦК України, ціна може бути визначена, виходячи із звичайних цін, що склалися на ринку. Так, в Харкові, Києві, фотомодель, зображення якої розміщене в журналі отримує, в середньому, від 200 до 1000 гривень [36, с. 8]. Більш детально ціна визначається в залежності від професіоналізму моделі, її популярності та класу журналу. В цих межах і буде визначатись ціна при виникненні спору.

Таким чином, особливість групи суспільних відносин, що розглядались у даній статті, визначається тільки нематеріальною (неречовою) природою їх об'єктів (благ). Проте, дані об'єкти, подібно, як і результати творчої діяльності, що також мають нематеріальну природу, можуть залучатись до цивільного обігу як товари. В свою чергу, відносини, що складаються з такого їх використання набувають товарну форму, стають майновими, а значить можуть набувати економічного змісту. Самі об'єкти особистих немайнових прав, як було показано вище, можуть бути оцінені, в т.ч. і в грошах, і для цього існує певне теоретичне підґрунтя.

Вказане дає можливість прийти ще до одного висновку – здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, може супроводжуватись майновим наданням (еквівалентом) з боку інших осіб. Принаймні, це має місце, коли вони залучаються до товарообігу. В цьому випадку ціна нематеріального блага та зустрічного надання (еквіваленту) визначається, виходячи зі взаємооцінки їх сторонами.

Все вище викладене говорить на користь того, що відсутність економічного змісту не є абсолютною ознакою особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. Такі висновки не змінюють самої природи особистих немайнових прав. Розглянуті відносини не втрачають своєї основної немайнової природи. Майнова сторона цих відносин завжди виступає як залежна, похідна від їх немайнової природи, бо завжди визначена останньою.

Звичайно, сприйняття такого підходу науковою спільнотою цивілістів потребує переоцінки певних постулатів, що склалися в праві. Разом з тим, вказане свідчить про необхідність подальшого вивчення природи та ознак особистих немайнових прав, способів та меж їх здійснення.

Література

1. Ромовськая З.В. Личные неимущественные права граждан СССР // Автореф. дис. … канд. юрид наук. – Киев: 1968.

2. Советское гражданское право / Под ред. В.А. Рясенцева. – М.: 1975.

3. Гражданское право Украины. Часть 1 / Под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. – Харьков: Основа, 1996.

4. Гражданское право: Учебник. Часть 1. – Изд-е второе, переработанное и дополненное / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: ТЕИС, 1996.

5. Гражданское право. Том 1. – 2-е издание / Под ред. Е.А. Суханова. – М.: Изд-во БЕК, 1998.

6. Цивільне право України: Академічний курс. Підручник. У двох томах / Заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: 2003. – Т. 1. Загальна частина.

7. Борисова В.І., Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін. Цивільне право України: Підручник. У 2 т.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: 2004.

8. Пассек Е. Неимущественный интерес в обязательстве. – М.: Юрьев, 1893.

9. Мейер Д.И. Русское гражданское право (в 2-х ч. Часть 1). По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. – М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1997.

10. Синайский В.И. Русское гражданское право. – М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 2002.

11. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). – М.: Фирма «СПАРК», 1995.

12. Флейшиц Е.А. Личные неимущественные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран // Ученые записки ВИЮН. Вып. VI. – М.: Юриздат, 1941.

13. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. – М.: 1963.

14. Вилейта А.П. О сущности личных неимущественных прав, регулируемых советским гражданским правом // Труды АН Литовской ССР. Серия А. – 1966.

15. Иоффе О.С. Личные неимущественные права в системе советского гражданского права // Советское государство и право. – № 7. – 1966.

16. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации. – Екатеринбург, 1994.

17. Малеина М.Н. Защита чести, достоинства, деловой репутации предпринимателя // Законодательство и экономика. – 1993. – № 24.

18. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгерта. – К.: Український центр правничих студій, 2000.

19. Чорнооченко С.І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Харків: 2000.

20. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян: Монографія. – Донецьк: 2002.

21. Устименко Н.В. Таємниці особистого життя людини та їх цивільно-правова охорона: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Харків: 2001.

22. Сисоєнко М. Особисті немайнові права за новим цивільним законодавством України // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 5.

23. Принцесса Интернета // El Periodico. – 08.01.2003. – http://www.ИноСМИ.ru

24. Клаудия Шиффер находится на шестом месяце беременности // 29.07.2002. – http://www. NEWSru.com

25. О пользе и вреде пива // http://www.gzt.ru/rubricator.text.gzt?

26. Галлиани шокирован выдвинутыми против него обвинениями // РИА "Новости". – 05.02.2003. – http://www.Газета.ru

27. Дозорцев В.А. Понятие исключительного права // Проблемы современного гражданского права: Сборник статей. – М.: 2000.

28. Петров Є.В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Харків: 2003.

29. Краткий энциклопедический словарь. – М.: 1987.

30. Егоров Н.В. Гражданско-правовое регулирование экономических отношений: Учебное пособие. – Л.: 1987.

31. Вознесенский А.А. Избранные экономические сочинения (1923-1941 гг.). – М.: Наука, 1985.

32. Повзнер П.Я. Радикальная экономическая реформа и вопросы политической экономии // Коммунист. – 1987. – № 11.

33. Жуков В.И. Гражданское законодательство и институт интеллектуальной собственности // Вопросы изобретательства. – 1989. – № 8.

34. Егоров Н.Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация. – Л.: 1988.

35. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – М.: 2000.

36. За красавиц во всю глотку // Томас. – 2003. – № 2.